

Harem'in Padişahı

Valide Sultan

HAREM'DE HAYAT VE TEŞKİLAT

ALİ AKYILDIZ

HAREMİN PADİŞAHI VALİDE SULTAN

Ali Akyıldız

TİMAŞ YAYINLARI | 4276
Osmanlı Tarihi Dizisi | 119

PROJE EDİTÖRÜ
Neval Akbıyık

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

MİZANPAJ
Hüseyin Özkan

1. BASKI
Kasım 2017, İstanbul

ISBN

ISBN 978-605-08-2605-0

9 786050 826050

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Matsis Matbaacılık
Tevfikbey Mahallesi
Dr. Ali Demir Caddesi No:51 Sefaköy/ İstanbul
Telefon: (0212) 624 21 11
Matbaa Sertifika No: 20706

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	13
Önsöz.....	17
Giriş Osmanlı Haremi.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

VALİDE SULTAN MAHİYETİ ve MAİYETİ

Valide Sultanlık ve Valideler	32
Valide Sultanların Emirleri	37
Elkap ve Ünvanları	39
Hanedanın Topkapı Sarayı Haremindedir Toplanması ve Valide Sultanlığın Öne Çıkması.....	44
Padişahın Evi: Eski Saray.....	45
Hanedanın Topkapı Sarayı'nda Toplanması.....	46
Eski Saray'ın Yeni Fonksiyonu: İnziva.....	51
Cülûs: Kral Öldü, Yaşasın Kral!.....	52
Devlet İşlerine Müdahale ve Nüfuz Kullanımı	55
Valide Sultanlara Arzuhal Sunulması	81
Valide Sultan: Ümmü'l-mü'minîn	84
Valide Sultanlar Tekrar Evlenebilir miydi?.....	86
Valide Sultan: “Padişah-ı Mânevi” veya “Padişah-ı Mecâzî”	88
Valide Sultanla İlgili Saray Kuralları.....	91
Valide Sultan Dairesi	93
Valide Sultanların Maiyeti	110
Valide Sultanın Harem Dışındaki Maiyeti	112
Valide Kethüdası	112
Valide Sarrafi.....	117
Baş Ağa	118
Harem Ağaları ve Haremle İlişkileri	118
Valide Sultanın Haremdeki Maiyeti.....	121
Kethüda Kadın.....	124
Hazinedar Usta	127
Haremdeki Diğer Görevliler: Usta ve Kalfalar	130
Haremin En Kalabalık Sâkinleri: Cariyeler	134

Cariyelerle İlgili Ezberin Bozulması.....	135
19. Yüzyıl Haremi ve Cariye Sayısı	136
Modernleşme Döneminde Valide Olmak	145
Son Valide Sultan: Şevkiefsar ve Yaşadığı Trajedi.....	150
Bir Annenin Çaresizliği: Hasta Bir Evlâtle Yaşamak.....	153
Şevkiefsar ile V. Murad'ın Borçlarıyla İlgili Sorunlar.....	157
Mahlû' Padişah İçki İçmeye Devam Ediyor	162

İKİNCİ BÖLÜM

VALİDE SULTANLIĞIN TEŞRİFATTAKİ YERİ

Valide Alayı.....	168
İlk Valide Alayı Ne Zaman Yapıldı	168
Valide Alayı Tertibi ve Dağıtılan Hediyeler.....	171
İmparatorluktaki Son Valide Alayı:Nakşidil Sultan'ın Valide Alayı.....	175
Valide Sultan Mühürleri	176
Merasimler, Bayramlar ve Hediyeler.....	179
Padişahın Kılıç Kuşanma Töreninde Valide Sultanın Dağıttığı Hediyeler.....	179
Valide Sultan Beşik Alayı.....	179
Bayramlar ve Özel Günlerde Hediyeler.....	182
Diğer Vesilelerle Hediyeler.....	188
Hırka-i Saadet Ziyareti, Suyu ve Dağıtımı	190
Harem Kadınlarının Hırka-i Şerif Ziyaretleri.....	193
Şehzadelerin Sünnet ve Sultanların Düğün Törenleri.....	195
Sünnet Düğünleri	195
Sultanların Evlilik Törenleri	197
Valide Sultanların Cenaze Törenleri.....	201
Cenaze Alayı Tertibi	202
Valide Sultanların Seyahatleri	206
Edirne-İstanbul Arasındaki Seyahatler	207
Şehiriçi Seyahat ve Halvetler.....	210
Padişahın ve Haremin Yazlığa Çıkması: Göç-i Hümayun.....	213
Seyahat Araçları: Kayık, Araba ve Tahtirevan	215
Haremde Musiki ve Eğlence.....	222
Valide Sultanların Hanedanın Devamındaki Rollerini	226

Haremde Fal ve Büyü Ritüelleri.....	231
Kösem Sultan, Sultan İbrahim ve Cinci Hoca	235
Büyü Modernleşme Döneminde de Hız Kesmiyor	236
Valide Sultanların Maaş ve Gelirleri.....	239
Valide Sultanların Tayinatları.....	246
Yiyecek ve İçeceklerin Soğutulması: Kar ve Buz Tayinatı	250
Sarayın Has Mutfağı ve Haremde Yemek Düzeni.....	253
Valide Sultanların Zekât ve Fitreleri.....	258
Valide Sultanın Haremdeki Yaşantısının Sınırları.....	263

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VALİDE SULTANLARIN VAKIFLARI ve ESERLERİ

Nilüfer Hatun	274
Gülbahar Hatun.....	275
Hafsa Sultan.....	277
Nurbanu Sultan.....	279
Safiye Sultan.....	285
Handan Sultan	290
Kösem Sultan	293
Hatice Turhan Sultan	302
Gülnuş Emetullah Sultan	309
Salihâ Sultan	317
Mihrişah Valide Sultan	319
Ayşe Sineperver Sultan	333
Nakşidil Valide Sultan	337
Bezmiâlem Valide Sultan	340
Pertevniyal Valide Sultan	360
Son Valide: Sevkîfsar Valide Sultan.....	374
Sonuç ve Değerlendirme	378
Ekler	384
Kaynakça.....	415
Dizin.....	437

♦ Padişah haremde
(H. Williams, *Turquie*, s. 109).

GİRİŞ

OSMANLI HAREMİ

“Minuit praesentia famam”¹.

Etasında, “mevcudiyet, şöhreti azaltır” anlamına gelen bu Latince özdeyişin tam tersi bir durum Osmanlı ve Doğu haremî için söz konusudur. Yani, mademki mevcudiyet şöhreti azaltır, mefhumun muhalifinden hareketle, o zaman meçhuliyet ve mahremiyet de şöhreti arttırır, insanların zihninde bir algı, ilgi ve merak hâlesi doğurur, esrarengizlik, gizemi ve hayalî senaryoları tahrik eder. Haremî yerli ve yabancı kamuoyundaki algısı için durum tam da budur. Özelde Osmanlı padişahlarının ve genelde ise Doğu’nun haremî, esrarengizliği, dışı kapalılığı ve gizemi dolayısıyla yüzyıllardır oryantalist merakı tahrik etmiş, hayalî senaryolara konu olmuş, o duvarların arkasında nelerin yaşanmış olabileceği hususunda insan hayallerinin sınırlarını zorlamış ve hayalle gerçeğin iç içe geçmiş olduğu tuhaf, gizemli, fantastik ve herkesin kendi bakış açısını yansıtabildiği muhayyel

ve kurgusal bir âlemdir. Oysa, padişahın özel dünyasına ait bir mekân olan harem-i hümayun, sadece dışarıdakiler, şehirdekiler veya Avrupa’dan gelen seyyahlar için değil, ömrünü sarayda geçirenler için de hemen yanı başlarındaki haremî kalın duvarlarının arkasında süregiden yaşam ve kurallar hakkında bilgi sahibi olamayacakları yasak bir alan idi.

Haremdeki yaşamın dışarıdakiler için bilimezliğiyle ilgili olarak bazı dürüst Avrupalı seyyahlar da şahitlik edip seyahatnamelerinde bu doğrultuda bilgiler verirler. Bu seyyahlardan biri olan ve 1660’ların sonlarında İstanbul’u ziyaret eden J.B. Tavernier, 50 yılı aşkın bir süre Topkapı Sarayı’nın Enderun kısmında yaşadığını iddia ettiği bilgi kaynağının kendisine haremî iç düzeni ve yönetim biçimi konusunda bilgi verememesine rağmen kitabında hareme bir başlık ayırmasının nedenini, bu mekânı bilmenin imkânsızlığını ortaya koymak şeklinde açıklar. Hareme padişahın ve zorunlu bazı durumlarda hekimlerin dışında herhangi bir erkeğin giremediğini, kadınların ancak paravanlar arasında ve

¹ Claes Ralamb, *İstanbul’a Bir Yolculuk, 1657-1658*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 28.

♦ Padişah has bahçede eğlenirken
[H. Williams, *Turquerie*, s. 109].

kimselere görünmeden dışarı çıkabildiğini, hekimlerin de haremdeki kadınların uzaklaştırıldığı bir ortamda ve harem ağalarının gözetiminde üzerine örtü çekilen hastaları²

² III. Murad'ın hekimi Domenico Hierosolimitano'nun benzer bir muayene anlatısı için bkz. *Domenico's Istanbul*, çev. Michael Austin, ed. Geoffrey Lewis, Wiltshire 2001, s. 36. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem'i 1845'te muayene eden Dr. Spitzer'in muayene esnasında validenin "örtülü ve feraceli" ve başının yarı şeffaf bir örtü ile örtülü olduğunu belirtmesi, aradan geçen yüzyıllar içerisinde fazla bir şeyin değişmediğini gösteriyor ("Sultan Abdülmecid Hân'ın Sarayında, Doktor Spitzer'in Hâtıratı", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, haz. Ahmed Refik, Sayı 34, 14 Ekim 1915/1 Teşrinievvel 1331, s. 615-17).

muayene edebildiklerini belirtmekte ve öteden beri haremdeki kadınlara mal, kumaş, eşya, mücevher getirip satan ve çoğu Yahudi olan kadınların da haremde iç kesimlerine giremeyip sadece bu iş için ayrılan nötr bir mahalde mallarını satabildiklerini ve doğal olarak bu ticaret şeklinin saray kadınlarına hayli pahalıya mâl olduğunu ifade etmektedir.

Tavernier, harem hakkında verilen bu bilgilerin dışındakilerin "düş gücüne ve belki de gerçekten çok uzak tahminlere dayan"diğını belirterek haremde cariyeleri "eğiten ve gece gündüz onların davranışlarını izleyen

kıdemliler bulunmakta; yaşadıkları zoraki hapis yaşamı, içoğlanlarının fırsat buldukça saptıkları sefihliğe bu kızları da sürüklemektedir. Kötü amaçla kullanmalarından korkulduğu için bu kızlara salatalıkların bütün olarak değil de dilimler halinde verilmesi masalının temelinde belki de bu yatar. Bu masalı uyduranlar, Doğuda bu meyveyi iri, yuvarlak dilimler halinde kesme geleneğinin bulunduğunu bilmiyorlar” diyerek bir yandan Batı’da hayli revaçta olan bir harem söylentisi örneği üzerinden bu mekânla ilgili oryantalist fantezilerin yersizliğine vurgu yaparken bir yandan da dolaylı olarak bu fanteziyi bizzat gündeme getirmiş olur.³ Tavernier’in hareme girebilen hekimler ve alışveriş yapmak üzere gelen Yahudi kadınlarla ilgili anlatısının 18. yüzyılın hemen başlarında İstanbul’a gelmiş olan Fransız seyyah Joseph Pitton de Tournefort tarafından da hemen hemen aynı cümlelerle tekrarlanması,⁴ bu oryantalist fantezilerin Batı kamuoyundaki yaygınlığının derecesini

göstermenin yanı sıra seyyahların birbirlerinin eserlerini okumuş olduğunun bir işareti olarak da değerlendirilebilir.

Uzun yıllar Topkapı Sarayı’nda yaşamış olan Polonya asıllı Albertus Bobovius, veya yaygın olarak bilinen adıyla Santuri Ali Ufki Bey, padişahın huzurunda musiki icra eden heyetlerin bazen kadınları eğlendirmek amacıyla haremde de çaldıklarını, ancak kadınları görmemeleri için müzisyenlerin gözlerinin bağlandığını belirtir, başları önde olduğu halde sanatlarını icra ederlerken, hemen yanlarında bulunan harem ağalarının kafasını kaldıranları tokatladığını ve bu şartlar altında çalınan müzikten bir hayır gelmeyeceği için daha sonra haremdeki cariyelerin eğitilerek musikinin onlara icra ettirildiğini söylemesi,⁵ haremın erkeklere ve yabancılara olan kapalılığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Gizemli, esrarengiz ve dışarıya tamamen kapalı olan padişah haremının her zaman ilgilerini çektiği Batılıların algısında ne denli sınırsız ve gerçeklik sınırlarını zorlayacak hayal ve fantezileri devreye soktuğunu ve 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde bile bu bakış açısının hâlâ söylentileri beslediğini anlayabilmek için 1930’lu yılların ortalarında Topkapı Sarayı’nı ziyaret edip saray haremıyla ilgili bir kitap kaleme almış olan N.M. Penzer’in şu ifadelerine bakmak yeterlidir: “harem dışında adını bu kadar çok bilip hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz bir başka Osmanlı

³ Jean-Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 151-156. Salatalık ve kabağın dilimlenip verilmesiyle ilgili diğer anlatılar için bkz. Ottaviano Bon/Robert Withers, *Büyük Efendi’nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1996, s. 51; Alain Grosrichard, *Sultan’ın Sarayı, Avrupalıların Doğu Fantezileri*, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul 2004, s. 159, 192.

⁴ “Prenslerin ve doktorların bile alınmadığı bir yer hakkında ne söylenebilir ki. Doktor ne bu kadınları görebilecek ne de onlar onu görecektir. O içeri girdiğinde öyle az bir görüntüye imkân verilir ki, görüntünün duvarlar mı yoksa kadınlar mı olduğu anlaşılmaz...” (Murat Kocaaslan, *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi, İktidar, Sınırlar ve Mimari*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 21-22).

⁵ Albertus Bobovius (Santuri Ali Ufki Bey), *Topkapı Sarayı’nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 81.

♦ Oryantalist bir harem tasviri

[Lemaire, *Orientalismus*, s. 52].

kurumunu örnek verebilmek belki de mümkün değildir. Çocukluğumuzdan beri haremın yüzlerce güzel kadının tek bir efendi için kilit altında tutulduğu bir yer olduğu öğretildi bize. Bu bilgilerle büyüdük ve ne yazık ki daha fazla bilgiye de ulaşamıyoruz. Türk sultanlarının günlerini haremde, yarı çıplak yüzlerce kadın arasında, parfüm kokuları ve havuz esintilerinden oluşan bir ortamda, akla gelen her tür fantezinin yaşandığı, sekse aç, kıskanç ve efendilerini her şekilde memnun etmeye hazır kadınların arasında geçirdiğini hayal ederdik hep”.⁶

Esasında, Penzer’in bu satırları, yukarıda bahsedilen ve harem ilişkilerini konu edinen çokça izleyiciyi kendisine çekebilen bazı

televizyon dizilerinin kurgusu ve yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde, bu oryantalist tasvirlerin insanımızı ne denli etkisi altında aldığı ve haremın nasıl da oryantalist gözlüklerle görüldüğü gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır. İşin kötüsü, hâlâ birçok kimse-nin böyle önemli bir sorunun farkında olmamasıdır. Halbuki, eser incelendiğinde, aslında harem ve buradaki yaşantının ayrıntıları hakkında pek çok veriye sahip olduğumuz görülecektir. Bu verileri kullanıp daha gerçekçi bir harem tasviri ortaya koymak yerine işin kolayına kaçmanın ve oryantalist tezleri gerçekmiş gibi kabul ederek tedavüle sürmenin hâlâ anlamlı bulunması, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır.

⁶ N.M. Penzer, *Harem*, Say Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

VALİDE SULTAN
MAHİYETİ ve MAİYETİ

“Harem mermer döşeli odalarda efendilerine hizmet etmeyi bekleyen yüzlerce kadının olduğu bir yerden çok, kendine ait bir dünyası ve sistemi olan ve erkekler tarafından değil, kadınlar tarafından yönetilen bir kurumdu. Haremde bulunan her kadının yapması gereken bir görevi ve uyması gereken, bir manastır kadar katı kurallar vardı.”

N.M. Penzer, Harem, s. 16.

Valide Sultanlık ve Valideler

Valide sultan, tahta çıkan padişahın sağ olan annesi hakkında kullanılan bir isimlendirme olup oğlunun padişahlığını göremeden vefat eden padişah annelerini nitelemek amacıyla kullanılmadığı için bu durum, valide sultan sayısını doğal olarak sınırlandırmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı tarihinde oğlunun padişahlığını görebilen kadınların sayısı 22'dir. Mevcut literatürde 1620 civarında öldüğü kabul edilen II. Osman'ın annesi Mahfiruz Sultan'la birlikte valide sultan sayısının 23 olduğu şeklinde genel bir bilgi tedavül ederse de son dönemlerde özellikle Venedik kaynakları üzerinde yapılan bazı araştırmalar Mahfiruz Sultan'ın en geç 1610 yılında vefat etmiş olduğunu¹ ve dolayısıyla oğlunun iktidarını göremediğini ortaya koyduğu için bu sayının 22 olarak tasahihi uygun olacaktır.

Valide sultanlar bu seçkin konumlarını ve meşruiyetlerini, vefat etmiş veya iktidarını kaybetmiş olan eşlerinden değil, iktidarda olan oğullarından alırlardı, zira, önceki padişahın şehzade sahibi pek çok kadını olsa

bile bunlardan sadece biri, yani oğlu padişah olan kadınefendi valide sultanlık makamına erişebilirdi. Yaptırdıkları vakıf eserlerin kitabelerinde veya bu eserlere dair düzenledikleri vakfiyelerde bu durum dolaylı bir biçimde ifade edilerek eşlerinden ziyade oğullarına vurgu yapılırdı.²

Oğlunun iktidarını ve padişahlığını görebilen kadınlar, Orhan Bey'in annesi Mal Hatun (ölümü 1325-26), I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun, I. Mehmed'in annesi Devlet Hatun (ö. 1414), Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hüma Hatun (ö. 1449), II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun (ö. 1492), Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan (ö. 19 Mart 1534), III. Murad'ın annesi Nurbanu (ö. 7 Aralık 1583), III. Mehmed'in annesi Safiye (ö. Ocak 1619), I. Ahmed'in annesi Handan (ö. 26 Kasım 1605), I. Mustafa'nın annesi (ismi bilinmiyor),³ IV. Murad

¹ Baki Tezcan, "The Debut of Kösem Sultan's Political Career", *Turcica*, Tome 40 (2008), s. 348-50.

² Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 108-113.

³ Halil İnalçık, kaynak göstermeksizin I. Mustafa'nın annesinin adını Hatice olarak vermektedir ki (*Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, II, 182), bunun doğru olmaması icap eder. Venedik

ve Sultan İbrahim'in anneleri Mâhpeyker Kösem (ö. 2 Eylül 1651), IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan (ö. 4 Ağustos 1683), II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilaşub (ö. 5 Aralık 1689), II. Mustafa ve III. Ahmed'in anneleri Rabia Gülnuş Emetullah (ö. 6 Kasım 1715), I. Mahmud'un annesi Saliha (ö. 21 Eylül 1739), III. Osman'ın annesi Şehsüvar (ö. 27 Nisan 1756), III. Selim'in annesi Mihrişah (ö. 16 Ekim 1805), IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver (ö. 11 Aralık 1828), II. Mahmud'un annesi Nakşidil (ö. 6 Eylül 1817), Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem (ö. 2 Mayıs 1853), Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal (ö. 26 Ocak 1884) ve V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultanlardır (ö. 17 Eylül 1889).⁴

Kaynak yetersizliğinden dolayı ilk dönemlerde yaşamış ve oğlunun padişahlığını görmüş olan validelerin hayatlarının ana hatları hakkında dahi bilgi sahibi değiliz. III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan, IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan ve II. Mustafa'nın annesi Gülnuş Emetullah Sultan, iktidarın sunduğu nimetlerin yanında oğullarının vefatlarını da göyerek

bir annenin yaşayabileceği en büyük acıyı yaşamış; I. Mustafa'nın annesi, Sultan İbrahim'in annesi Kösem Sultan, II. Mustafa'nın annesi Gülnuş Emetullah Sultan, IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver Valide Sultan, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan ve V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan oğullarının tahttan indirilmelerine şahit olmuşlardı. Bunlardan Kösem Sultan tahttan indirilen Sultan İbrahim'in öldürülmesine rıza göstermek ve hatta karar vermek zorunda kalmış; Ayşe Sineperver Sultan, oğlu IV. Mustafa'nın iktidar

belgelerine dayanılarak yapılan son bir çalışmada I. Mustafa'nın annesinin adının Halime ve Halime'nin aynı zamanda III. Mehmed'in, tahtında gözü olduğu gerekçesiyle 7 Haziran 1603'te öldürttüğü oğlu Mahmud'un da annesi olabileceğine dair bazı ipuçları zikredilir (Günhan Börekçi, "İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Krizi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 26, İstanbul 2009, s. 58, 75, 78).

⁴ Burada J. Deny'nin verdiği liste ("Valide Sultan", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, XIII, 183-185) esas alınmış, ancak bazı valide sultanların ölüm tarihleri düzeltilmiştir.

alternatifi olmamak adına öldürülmüş olduğunu muhtemelen sonradan duymuş; Pertevniyal, oğlu Sultan Abdülaziz'in şüpheli ve kanlı ölümüne bir yerde şahit olmuş; Şevkiefsar Valide Sultan ise üç ay süren padişahlığı esnasında akıl sağlığını yitiren oğlu V. Murad ve ailesiyle birlikte Çırağan Sarayı'nda çok olumsuz şartlar içerisinde zor bir yaşam sürmek zorunda kalmış, diğer valide sultanlar ise oğullarının âkıbetini göremeden vefat etmişlerdi.

Tablo I.'den de anlaşılacağı üzere, Osmanlı hanedanında en uzun süre görev yapan valide sultan yaklaşık 35 yıl bu makamda bulunan IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan ve en kısa süre bu makamı işgal eden ise yaklaşık üç aylık görev süresiyle V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Valide Sultan'dır. Valide sultan ve valide-i muazzama olarak yaklaşık 28 yıl görev yapan ve en uzun süre iktidarda kalan ikinci valide olan Kösem Sultan'ın, yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda en

fazla siyasi tecrübeye sahip valide sultan olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Art arda iktidara gelen oğulları IV. Murad ve Sultan İbrahim'i torunu IV. Mehmed takip etmiş ve torununun iktidarında valide sultanlık makamını gelini Hatice Turhan Sultan ile paylaşmıştı. Gülnuş Emetullah Sultan, Kösem Sultan'la birlikte iki oğlu padişah olan iki valideden biridir. Kösem Sultan, oğlu IV. Murad vefat edip diğer oğlu Sultan İbrahim tahta çıktığı için herhangi bir tartışma ve itiraz olmaksızın iktidarını sürdürürken, Gülnuş Sultan'ın durumu öyle değildi, zira, büyük oğlu II. Mustafa 1703'te bir isyan neticesinde hal' edilip yerine küçük oğlu III. Ahmed geçtiği ve II. Mustafa'nın suç ortağı olarak görüldüğü için Gülnuş Sultan'ın ikinci valideliği âsilerin tepkisini çekmişti.

Tablo I. Valide sultanlar ve validelik süreleri

Validenin Adı	Eşinin Adı	Oğlunun Adı	Valideliğin Başlangıcı	Valideliğin Sonu	Süresi
Mal Hatun	Osman Bey	Orhan Bey	Mart 1324 (Rebiülevvel 724)	1325-26	1-2 yıl
Nilüfer Hatun	Orhan Bey	I. Murad	Mart 1362 (Cemaziyelevvel 763)	1380'ler civarı	18 yıl
Devlet Hatun	I. Bayezid	I. Mehmed	5 Temmuz 1413 (5 Rebiülâhîr 816)	1414	1 yıl
Hüma Hatun	II. Murad	II. Mehmed	Ağustos 1444	Ağustos 1446	2 yıl
Gülbahar Hatun	II. Mehmed	II. Bayezid	22 Mayıs 1481	1492	11 yıl
Ayşe Hafsa Sultan	I. Selim	I. Süleyman	30 Eylül 1520 (17 Şevval 926)	19 Mart 1534 (4 Ramazan 940)	13 yıl, 5 ay, 17 gün

Validenin Adı	Eşinin Adı	Oğlunun Adı	Valideliğın Başlangıcı	Valideliğın Sonu	Süresi
Nurbanu Sultan	II. Selim	III. Murad	22 Aralık 1574 (8 Ramazan 982)	7 Aralık 1583 (22 Zilkade 990)	8 yıl, 11 ay, 15 gün
Safiye Sultan	III. Murad	III. Mehmed	27 Ocak 1595 (16 Cemaziyellevvel 1003)	21 Aralık 1603	8 yıl, 10 ay, 24 gün
Handan Sultan	III. Mehmed	I. Ahmed	21 Aralık 1603	26 Kasım 1605 (15 Receb 1014)	1 yıl, 11 ay, 5 gün
Bilinmiyor	III. Mehmed	I. Mustafa	22 Kasım 1617 (23 Zilkade 1026)	26 Şubat 1618 (1 Rebiülevvel 1027)	3 ay, 4 gün
Bilinmiyor	III. Mehmed	I. Mustafa	20 Mayıs 1622 (9 Receb 1031)	9 Eylül 1623 (14 Zilkade 1032)	1 yıl, 3 ay, 21 gün
Kösem Sultan	I. Ahmed	IV. Murad	9 Eylül 1623 (14 Zilkade 1032)	8 Şubat 1640 (15 Şevval 1049)	16 yıl, 4 ay, 29 gün
Kösem Sultan	I. Ahmed	Sultan İbrahim	9 Şubat 1640 (16 Şevval 1049)	8 Ağustos 1648 (18 Receb 1058)	8 yıl, 5 ay, 30 gün
Kösem Sultan (Valide-i Muazzama)	I. Ahmed	IV. Mehmed (torunu)	8 Ağustos 1648 (18 Receb 1058)	2 Eylül 1651 (16 Ramazan 1061)	3 yıl, 25 gün
Hatice Turhan Sultan	Sultan İbrahim	IV. Mehmed	8 Ağustos 1648 (18 Receb 1058)	4 Ağustos 1683 (10 Şaban 1094)	35 yıl, 4 gün
Saliha Dilaşub Sultan	Sultan İbrahim	II. Süleyman	8 Kasım 1687 (2 Muharrem 1099)	5 Aralık 1689 (22 Safer 1101)	2 yıl, 27 gün
Gülnuş Emetullah Sultan	IV. Mehmed	II. Mustafa	6 Şubat 1695 (21 Cemaziyelâhir 1106)	22 Ağustos 1703 (9 Rebiülâhir 1115)	8 yıl, 6 ay, 16 gün
Gülnuş Emetullah Sultan	IV. Mehmed	III. Ahmed	22 Ağustos 1703 (9 Rebiülâhir 1115)	6 Kasım 1715 (9 Zilkade 1127)	12 yıl, 2 ay, 15 gün
Saliha Sultan	II. Mustafa	I. Mahmud	2 Ekim 1730 (19 Rebiülevvel 1143)	21 Eylül 1739	8 yıl, 11 ay, 19 gün
Şehsüvar Sultan	II. Mustafa	III. Osman	14 Aralık 1754 (28 Safer 1168)	27 Nisan 1756 (27 Receb 1169)	1 yıl, 4 ay, 13 gün
Mihrişah Sultan	III. Mustafa	III. Selim	7 Nisan 1789 (11 Receb 1203)	16 Ekim 1805 (22 Receb 1220)	16 yıl, 6 ay, 9 gün
Ayşe Sineperver Sultan	I. Abdülhamid	IV. Mustafa	29 Mayıs 1807 (21 Rebiülevvel 1222)	28 Temmuz 1808 (4 Cemaziyelâhir 1223)	1 yıl, 1 ay, 29 gün
Nakşidil Sultan	I. Abdülhamid	II. Mahmud	28 Temmuz 1808 (4 Cemaziyelâhir 1223)	6 Eylül 1817 (24 Şevval 1232)	9 yıl, 1 ay, 9 gün
Bezmiâlem Sultan	II. Mahmud	Sultan Abdülmeccid	1 Temmuz 1839 (18 Rebiülâhir 1255)	2 Mayıs 1853 (23 Receb 1269)	13 yıl, 10 ay, 1 gün
Pertevniyal Sultan	II. Mahmud	Sultan Abdülaziz	25 Haziran 1861 (16 Zilhicce 1277)	30 Mayıs 1876 (6 Cemaziyellevvel 1293)	14 yıl, 11 ay, 5 gün
Şevkişar Sultan	Sultan Abdülmeccid	V. Murad	30 Mayıs 1876 (6 Cemaziyellevvel 1293)	31 Ağustos 1876 (10 Saban 1293)	3 ay, 1 gün

♦ Perestu'nun Maçka'daki sarayının fotoğrafı,

[L. Açba, Hatıralar, ekler kısmı; s. 89].

Diğer padişahların anneleri ise oğulları tahta geçmeden önce vefat etmişlerdi. II. Abdülhamid, annesi Tirimüjgân Kadınefendi küçük yaşta vefat ettiği için kendisini büyütüp yetiştiren analığı Perestu Kadınefendi'yi valide sultan yerine koyarsa da bu, sembolik olduğu ve gerçek bir valide sultanlığı ifade etmediği için listeye dahil edilmedi. II. Abdülhamid dönemine ait bazı belgelerde geçen “*makam-ı mehd-i ulyâ-yı saltanat-ı seniyye* devletlü ismetlü kadınefendi hazretleri”, yani, padişahın annesi makamında olan kadınefendi ibaresi Perestu Kadınefendi'nin bulunduğu pozisyonu gayet güzel bir biçimde açıklamaktadır.⁵ Bununla birlikte bazı belgelerde çok daha ilginç bir şekilde “valide kadınefendi”⁶ veya “valide sultan” olarak da geçtiği görülür. İşin ilginç yanı, Perestu'nun hastalığı dolayısıyla üzüntülerini bildiren Almanya İmparatoru II. Wilhelm “makam-ı mehd-i ulyâ-yı saltanat-ı seniyyeleri

⁵ 10 Şubat 1885 (29 Kânunısâni 1300), BOA, İ.DH, 940/74451; BOA, İ.TAL, 75/62; 152/16; 293/7; BOA, BEO, 1011/75803; BOA, Y.MTV, 18/135).

⁶ 22 Nisan 1891 (13 Ramazan 1308), BOA, Y.PRK. HH, 24/24.

kadınefendi” nitelemesini tercih ederken, II. Abdülhamid'in cevabî telgrafında yanlış bir biçimde “valide sultan hazretleri” sıfatını kullanmasıdır.⁷

Perestu Kadınefendi'yi valide sultan makamına oturtturarak şerefliendiren II. Abdülhamid, onun devlet işlerine karışmasına izin vermemişti. Her ne kadar Ayşe Osmanoğlu'nun eserinde “valide sultan” olarak geçerse de Perestu'nun konumu yukarıda belirtildiği gibidir. Ayşe Sultan, Perestu'nun Valide Tacı denilen zümrütlü bir iğne taktığına ve babasının onun selâmlık törenlerinde bulunmasını istediğine vurgu yapar.⁸ Nişantaşı'nda kendisine tahsis edilmiş olan köşkünde ikamet eden Perestu Kadınefendi,⁹ 11 Aralık 1906 (24 Şevval 1324) tarihinde zatürre hastalığından kurtulamayarak vefat etti.¹⁰

⁷ 22 Nisan 1906, BOA, Y.PRK.BŞK, 76/12. Bir diğer örnek için bkz. 9 Ağustos 1883 (28 Temmuz 1299), BOA, Y.PRK.HH, 10/68; BOA, Y.PRK.SGE, 8/59.

⁸ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960, s. 13-14. Ayşe Sultan, hatıratının pek çok yerinde Perestu için valide sultan nitelemesini yapar (s. 14, 46, 59-60, 62).

⁹ “Nişantaşı'nda makam-ı mehd-i ulyâ devletlü ismetlü aliyetü-ş-şân hazretlerinin daireleri...” (BOA, DH.M-KT, 2153/95). “Devletlü ismetlü valide sultan efendimiz hazretlerinin Nişantaşı'nda vaki konağ-ı aliyyeleri” (9 Ağustos 1883/28 Temmuz 1299, BOA, Y.PRK. HH, 10/68).

¹⁰ Ölümünü bildiren iradede Perestu Kadınefendi şu şekilde tanımlanır: “Cennetmekân Abdülmecid Han hazretlerinin dördüncü kadınları ve veli-nimet-i bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin vâlidelikleri devletlü ismetlü kadınefendi hazretleri...” (BOA, İ.HUS, 148/67, lef 4).

Valide Sultanların Emirleri

Valide sultan, harem hiyerarşisinin en yetkili kişisi ve haremın mutlak hâkimi olduğu için buradaki her şey onun nezareti ve emriyle gerçekleştirilirdi. Harem sakinlerinin borçlarının tespitinden,¹¹ buradaki dairelerin onarılmasına,¹² padişah kadınları için elbiseler hazırlanmasına,¹³ annesiyle birlikte dairende yaşayan bir şehzadeye tayinat tahsis edilmesine varıncaya kadar harem duvarları arasında olan her şey ve dışarıyla olan her iş validenin iradesi üzerine olurdu.¹⁴ Valide sultanların en önemli işlerinden biri de harem için cariye temin etmek olup¹⁵ satın alınan cariyeler “harem-i hümayunun büyük defterine” yazılırdı.¹⁶

¹¹ BOA, MB, 172/104.

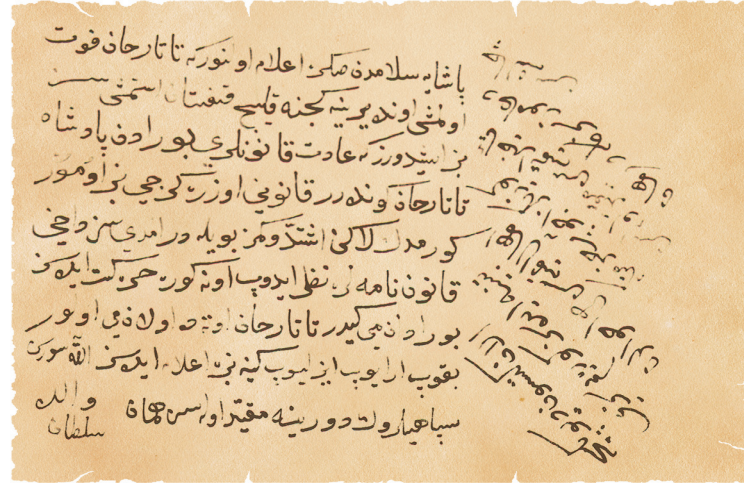
¹² Şu ibare sürecin nasıl işlediğini açıkça ortaya koyar: “devletlü, necabetlü Murad Efendi hazretlerinin daire-i aliyelerinde bazı mahallerin sür’at-i tamiri mehd-i ulyâ-yı saltanat-ı seniyye devletlü, ismetlü sultan-ı aliyetü’ş-şân hazretleri taraf-ı ismet-penahilerinden hükmü ve irade buyurulduğuna dair devletlü dârüssaade ağası hazretleri tarafından vürud eden tezkire...” (26 Ekim 1873/4 Ramazan 1290, BOA, MB.İ, 29/56).

¹³ 15 Temmuz 1875 (11 Cemaziyelâhir 1292), BOA, HH.İ, 56/30.

¹⁴ Genç şehzadelerin tayinatı kendinden öncekiler ölçü alınarak belirlenirdi. Şehzade Süleyman Efendi’nin tayinatı Burhaneddin ve Nureddin Efendilere kıyasla tespit edilir. Verilen tayinatın miktarı için bkz. 28 Temmuz 1875 (24 Cemaziyelâhir 1292), BOA, HH.İ, 56/33. “İkiniz birlikte vapura gönderilecek kayıkla doğruca harem-i saray-ı hümayuna gelmeniz irade-i ismet-penahi iktizasından olduğu” (16 Şubat 1875/4 Şubat 1290, BOA, MB, 951/16).

¹⁵ 25 Ağustos 1874 (12 Receb 1291), BOA, MB, 945/58; 945/60; 950/71; 952/80.

¹⁶ TSMa.d, 2352/998.

Valide sultanlar bütün bu işler için içerideki veya dışarıdaki maiyeti görevlilerine mektup ve emirler yazarlardı. Esasında

kendi maiyet memurları olan kethüda veya ağalarına mektup veya emirler göndermeleri doğaldı ve bu hususta elimizde yeterli derecede veri mevcuttur. Ancak normal olmayan şey, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve özellikle de 17. yüzyılda küçük yaşta padişahların tahta geçmesinden dolayı oğullarına bir çeşit nâibelik yapan valide sultanların aynen padişahlar gibi doğrudan emirler vermeleri ve sadrazamın da zaman zaman çocuk yaştaki padişahı muhatap almak yerine doğrudan valide sultana hitaben telhisler kaleme almasıdır. Bu hususta özellikle Kösem Valide Sultan ile Turhan Valide Sultan’a yazılan telhisler ile onların bu telhislere vermiş oldukları cevaplar elimizdedir. Valide sultanların aynen padişahların kendi uygun gördükleri konularda çıkarttıkları emirler olan beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar gibi doğrudan veya sadrazamın

♦ Turhan Sultan’ın beyaz üzerine emri ve el yazısı
(TSMa. E. 7001/25).